Links-rechts zelfplaatsing en partijkeuze: een verklaringsmodel

J.J.G. Schmeets en E.J.E. Molin*

Summary

Left-right selfplacement and party-choice: An explanatory model

Two explanatory models for party-choice, analyzed with LISREL (Jöreskog and Sörbom, 1989), are examined using data from the National Election Study 1989. Apart from 'long term' characteristics of 1506 voters such as background information, religion, political values (postmaterialism), left-right selfplacement and social values, also 'short term' characteristics are considered in the first model, including, among others, opinions about politicians. In the second model the left-right selfplacement is removed. It is demonstrated that the second model, on the basis of theoretical implications, is preferable. The explained variance of party-choice (63%) remains high. It is shown that religion, political and social values are important predictors for party-choice. Moreover, opinions about politicians are found to be relatively important.

1. Inleiding

Waarom een kiezer op een bepaalde politieke partij stemt is vaak moeilijk na te gaan. Bij de uiteindelijke keuze kunnen immers vele factoren een rol spelen. Te denken valt bijvoorbeeld aan religieuze binding, sociaal-economische positie, visie op de maatschappij, opvattingen van de partijen, het gevoerde regeringsbeleid en bepaalde voorkeuren voor politici. Aangezien deze kenmerken met

* J.J.G. Schmeets is werkzaam bij het CBS, Hoofdafdeling Sociaal-culturele statistieken. E.J.E. Molin was bij de totstandkoming van dit artikel werkzaam bij het CBS. De in dit rapport weergegeven opvattingen zijn die van de auteurs en komen niet noodzakelijk overeen met het beleid van het CBS.

elkaar samenhangen is een modelmatige aanpak vereist om de zelfstandige, unieke, bijdrage van elk kenmerk te bepalen.

In Nederland is vanaf de jaren zeventig vooral aansluiting gezocht bij een model ter verklaring van de partijkeuze dat afkomstig is uit de Verenigde Staten en bekend staat als het Michigan-model. In dit model worden naast sociaal-structurele kenmerken (bijv. opleiding en inkomen), ook sociaal-psychologische kenmerken van de kiezer ter verklaring van de partijkeuze opgenomen. Het centrale kenmerk in dit model is de mate waarin de kiezer zich identificeert met een bepaalde politieke partij: de partij-identificatie.

Van der Eijk en Niemöller (1987) stellen dat in Nederland, in tegenstelling tot de situatie in de Verenigde Staten, de kiezer zich niet zozeer identificeert met een specifieke politieke partij, maar meer met een bepaalde ideologie. Derhalve zou het begrip partij-identificatie beter vervangen kunnen worden door een ideologische identificatie die te vatten is in een ééndimensionaal continuüm: de links-rechts dimensie. Volgens deze gedachtengang nemen de kiezers zelf een plaats in op deze denkbeeldige links-rechts dimensie. Daarnaast zijn ze ook in staat om de politieke partijen een positie daarop toe te kennen. Zij kunnen daardoor de afstand bepalen tussen de politieke partijen en hun eigen positie. De verwachting is dat zij veelal stemmen op de partij die het dichtst bij hun eigen positie op de links-rechts dimensie staat. Dit staat bekend als de 'kortste afstand hypothese'.

Sindsdien is ondermeer in Mens en Maatschappij veel gediscussieerd over de opname van deze links-rechts dimensie in modellen waarin getracht wordt de partijkeuze te verklaren (Middendorp, 1989; Hendriks-Vettehen, 1990; Van Deth & De Graaf, 1991).

Twee kanttekeningen kunnen bij het gebruik van dit kenmerk geplaatst worden. Ten eerste ontbreekt een eenduidige inhoudelijke betekenis van de begrippen 'links' en 'rechts' (Fuchs & Klingemann, 1990). Middendorp (1989) pleit voor het vervangen van het inhoudsloze begrip links-rechts zelfplaatsing door een sociaal-economische en een libertair-autoritaire dimensie. Wij zullen de aandacht vestigen op andere waardenoriëntaties waarvan verondersteld wordt dat ze als richtinggevende mechanismen fungeren bij het politieke gedrag: het familialisme en de maatschappijkritiek. De tweede kanttekening betreft de intra-individuele stabiliteit van de links-rechts zelfindeling. Een van de veronderstellingen bij het gebruik van de links-rechts dimensie als een ideologische oriëntatie van de kiezers is dat een eenmaal ingenomen positie op het links-rechts continuüm over een lange periode vrijwel gelijk blijft. Aangezien in Schmeets (1991c) aangetoond wordt dat over een periode van enkele maanden door slechts 49% van de kiezers twee keer dezelfde positie wordt ingenomen, hebben wij bedenkingen bij deze veronderstelling.

Gelet op bovenvermelde punten komen we tot de volgende vraagstelling: kan de links-rechts zelfplaatsing verwijderd worden uit een verklaringsmodel voor de partijkeuze gelet op de gevolgen voor de verklaringskracht en de invloed van de afzonderlijke verklarende kenmerken? Om deze vraag te beantwoorden wordt een model geconstrueerd waarin de links-rechts zelfplaatsing is opgenomen en waarvan de resultaten vergeleken worden met een alternatief model waaruit dit kenmerk is verwijderd. De gegevens worden ontleend aan het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), dat rondom de Tweede Kamerverkiezingen van 1989 gehouden is.[1]

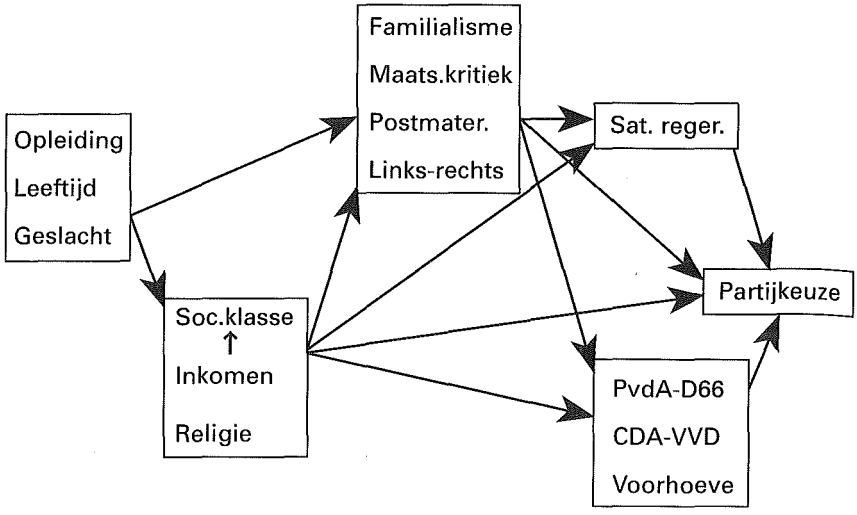
2. Het conceptueel model en operationalisatie

2.1. Het conceptueel model

In figuur 1 is het conceptueel model weergegeven. De kenmerken die voor de partijkeuze van belang zijn kunnen onderscheiden worden in 'lange termijn' en 'korte termijn' factoren. De 'lange termijn' factoren worden geacht in sterke mate stabiele kenmerken van de kiezer te zijn en komen aan het begin van de causale keten. Dit betreft achtergrondkenmerken (opleiding, leeftijd, geslacht), huishoudensinkomen, sociale klasse, religie, maatschappelijke waarden (familialisme en maatschappijkritiek), links-rechts zelfplaatsing en politieke waarden (postmaterialisme). Deze kenmerken kunnen echter geen verklaring geven voor kortstondige fluctuaties in het stemgedrag. Derhalve zijn ook 'korte termijn' factoren in het model opgenomen. Deze kenmerken van de kiezers, die op relatief korte termijn kunnen veranderen, staan aan het uiteinde van de causale keten en zijn mede afhankelijk van de 'lange termijn' factoren. De tevredenheid met het regeringsbeleid en de beoordeling van de politici behoren hiertoe (in de figuur aangeduid met 'Sat.reg', 'PvdA-D66', 'CDA-VVD' en 'Voorhoeve').

Het conceptueel model is deels gebaseerd op andere modellen (Van der Eijk & Niemöller, 1987; Middendorp, 1989; Van Deth & Geurts, 1989). Het verschil met deze eerder gepresenteerde modellen ligt vooral in de uitbreiding met de volgende variabelen: 1. maatschappelijke waarden; 2. tevredenheid met het gevoerde regeringsbeleid; 3. beoordeling van politici.

Maatschappelijke waarden hebben betrekking op zaken die de kiezers zelf in hun eigen leven meer of minder belangrijk vinden. Deze waarden zijn op te vatten als een typering voor grondhoudingen in de samenleving en gelden als relatief stabiele richtingwijzers voor het handelen (Felling, et al., 1983). Verondersteld wordt dat de kiezers zich bij het bepalen van de partijkeuze mede zul-

Figuur 1. Conceptueel model ter verklaring van partijkeuze

len laten leiden door deze grondhoudingen door deze te confronteren met de waarden die in het programma en beleid van de desbetreffende partijen tot uitdrukking komt. In de samenleving worden vier dominante waardenoriëntaties aangetroffen: familialisme (gezin, kinderen), maatschappijkritiek (gelijkheid bevorderen, doorbreken machtsverhoudingen), economisme (geld, maatschappelijke zekerheid) en hedonisme (plezier maken, van het leven genieten). Alleen familialisme en maatschappijkritiek maken deel uit van het conceptueel model aangezien van economisme en hedonisme geen relatie met de partijvoorkeur wordt verondersteld.[2] De politieke waarden onderscheiden zich ten opzichte van de maatschappelijke waarden door de nadruk te leggen op de doelen die de politiek volgens de kiezer zou moeten nastreven. Deze politieke waarden worden aangeduid met de begrippen 'materialisme' en 'post-materialisme' (Inglehart, 1977; 1990).

De kenmerken tevredenheid met het regeringsbeleid en beoordeling politici worden opgenomen conform de gedachtengang van de Michigan-school dat ook 'korte termijn' factoren belangrijk zijn voor de bepaling van de stemkeuze. Ook de politieke strijdpunten (issues) behoren in de Michigan-visie tot de 'korte termijn' factoren. Bij de aanloop van de verkiezingen van 1989 hebben, in tegenstelling tot het verleden, kwesties als abortus, kernenergie, kernwapens, en inkomensverschillen nauwelijks een rol gespeeld. Waar wel veelvuldig in het politieke debat over gesproken is, is het milieu (Schmeets, 1991b). Echter

zeker in 1989 waren de standpunten van de partijen nog onvoldoende uitgekristalliseerd, waardoor het waarschijnlijk voor de kiezer niet duidelijk was op welke punten de partijen zich onderscheiden. Vandaar dat de politieke strijdpunten in het conceptueel model ontbreken.

In grote lijnen worden door de pijlen tussen en binnen de blokken de relaties tussen de afzonderlijke kenmerken van het model weergegeven. Tussen de maatschappelijke waarden, het postmaterialisme en de links-rechts zelfplaatsing wordt geen causaliteit verondersteld. Dit geldt ook voor de 'korte termijn' factoren onderling. Voor een gedetailleerde verantwoording van de relaties tussen de kenmerken wordt verwezen naar Schmeets en Molin (1991b).[3]

2.2. Operationalisatie

Bij het kenmerk opleiding is een onderscheid in vier niveaus gehanteerd op basis van de hoogst voltooide opleiding. Leeftijd is verdeeld in jaren. Het kenmerk geslacht bestaat uit mannen (1) en vrouwen (2). Inkomen is het netto-inkomen van alle leden van het huishouden bij elkaar opgeteld, waarbij de respondent een keuze maakt uit zeven vantevoren vastgestelde klassen. Voor sociale klasse is, conform de traditie van het Michigan-model, een subjectieve inschaling gebruikt: de respondent kan zelf bepalen tot welke klasse hij of zij behoort (vijf klassen).

Religie is de somscore van de variabelen gelovig zijn (0=niet gelovig, 1=gelovig), kerkelijke gezindte (0=niet behorend, 1=wel behorend) en kerkbezoek (0-nooit tot 4=elke week).[4]

Links-rechts zelfplaatsing is in het onderzoek drie maal gemeten. Aan de respondent is gevraagd zichzelf in te schalen op een continuüm lopend van links naar rechts, met twee keer de uiteinden (1) en (7) en een keer (1) en (10). Van deze vragen is een links-rechts somscore berekend (met range van (3) tot (24).[5]

Postmaterialisme wordt in dit model bepaald door het totaal aantal gekozen postmaterialistische doelstellingen uit een set van vier en uit een set van acht politieke doelstellingen.[6]

De items die betrekking hebben op de maatschappelijke waarden en de politici zijn met behulp van factoranalyse onderscheiden in dimensies (oblimin-rotatie) waarna factorscores zijn berekend.[7] De volgende waardenoriëntaties, gebaseerd op een set van dertien items, zijn onderscheiden (zie tabel 1): familialisme, maatschappijkritiek, economisme en hedonisme.

Het electoraat heeft elf politici beoordeeld door deze een score toe te kennen ten aanzien van hun functioneren en sympathie. Bovendien is het vertrouwen in drie van deze politici (Kok, Lubbers en Voorhoeve) bepaald. De volgende drie dimensies worden empirisch onderscheiden: 1. 'CDA-VVD politici' (de

Tabel 1. Oblique geroteerde factoroplossing maatschappelijke waarden met ladingen en gemiddelden[1]

	A	B	C	D[2]	
	ladingen				gemiddelde
Het gevoel dat je iets bereikt hebt in het leven	0,69				2,4
Het financieel goed hebben	0,57				2,5
Vooruit komen in je leven	0,56				2,5
Maatschappelijke zekerheid	0,55				2,3
Grotere gelijkheid in de maatschappij bevorderen		0,82			2,7
Meewerken aan het verminderen van bestaande inkomensverschillen		0,75			3,0
Het doorbreken van bestaande machtsverhoudingen		0,51			2,9
Leven voor je gezin			0,81		2,0
Een gelukkig gezinsleven			0,76		1,7
De toekomst van mijn kinderen			0,72		1,7
Getrouwd zijn			0,53		3,0
Plezier maken				-0,82	2,3
Van het leven genieten				-0,67	1,9

1. Range: (1) heel erg belangrijk (5) onbelangrijk
2. A Economisme B Maatschappij-kritiek C Familialisme D Hedonisme

politici van de regeringspartijen); 2. 'PvdA-D66' (de oppositie-politici); 3. 'Voorhoeve'. Blijkbaar krijgt de politicus Voorhoeve, die het niet eens was met bepaalde passages in het Nationaal Milieubeleids Plan, een redelijk zelfstandige beoordeling ten opzichte van de andere CDA-VVD politici (zie tabel 2).

De tevredenheid met het regeringsbeleid is gebaseerd op één vraag naar de algemene tevredenheid met wat de regering in de afgelopen vier jaar gedaan heeft. De antwoordmogelijkheden liepen van 'zeer ontevreden' (1) tot 'zeer tevreden' (5).

De afhankelijke variabele wordt gevormd door de partijkeuze. Het is een nominale variabele die op verschillende manieren getransformeerd kan worden tot een variabele van metrisch niveau. We nemen, evenals Van der Eijk en Niemöller (1987), de gemiddelde links-rechts score die de respondenten aan de partijen van links (1) naar rechts (10) hebben gegeven. Aan Groen Links wordt de laagste gemiddelde score toebedeeld (2,1), gevolgd door de PvdA (3,1), D66 (4,2), het CDA (7,0), de VVD (7,4) en de drie confessionele partijen (SGP/GPV/RPF) tezamen (7,6). Hoewel deze operationalisatie aan kritiek onderhevig is (Van Deth & De Graaf, 1991) is deze met het oog op onze onder-

Tabel 2. Oblique geroteerde factoroplossing beoordeling politici met ladingen en gemiddelden[1]

	CDA-VVD	PvdA-D66	Voor-hoeve	
	ladingen			gemiddelde
Sympathie Lubbers	0,77	-0,20		7,0
Sympathie De Vries	0,65			5,4
Sympathie Ruding	0,64			5,8
Sympathie Smit-Kroes	0,60			5,2
Sympathie Korthals-Altes	0,59			5,2
Sympathie Deetman	0,52			4,0
Sympathie Nijpels	0,52			5,5
Sympathie De Korte	0,46		-0,22	4,6
Functioneren Lubbers	0,75			5,4
Functioneren Smit-Kroes	0,61			4,3
Functioneren Korthals-Altes	0,51			4,2
Functioneren De Korte	0,47			3,9
Functioneren Ruding	0,63			4,9
Functioneren De Vries	0,46			4,7
Functioneren Deetman	0,44			2,9
Functioneren Nijpels	0,42	0,20		4,6
Vertrouwen Lubbers	0,71			5,4
Sympathie Kok		0,72		6,2
Sympathie Van Mierlo		0,42		6,3
Functioneren Kok		0,58		5,0
Functioneren Van Mierlo		0,42		5,3
Vertrouwen Kok		0,68		4,3
Sympathie Voorhoeve			-0,76	4,3
Functioneren Voorhoeve			-0,50	3,8
Vertrouwen Voorhoeve			-0,73	3,0

1. Range: Sympathie: (0) zeer onsympathiek (10) zeer sympathiek
Functioneren: (1) zeer slecht (7) zeer goed
Vertrouwen: (1) helemaal geen (7) zeer veel

zoeksvraag, wel of geen links-rechts zelfplaatsing als predictor voor partijkeuze, te prefereren. Door ook de partijen volgens een links-rechts idee te rangschikken, wordt het inhoudelijke verband geoptimaliseerd. Indien de links-rechts zelfindeling ook dan in een verklaringsmodel weggelaten kan worden, is het zeer waarschijnlijk dat dit ook bij elke andere operationalisatie van de partijkeuze kan.

De data zijn afkomstig van het Nationaal Kiezersonderzoek dat rond de Tweede Kamerverkiezingen van 1989 is gehouden. Dit onderzoek bestaat uit

twee golven: een interview vóór en een interview ná de verkiezingen. Uiteindelijk zijn bij 1506 personen beide interviews gerealiseerd. Door weging komt de steekproefverdeling van de kenmerken leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, urbanisatiegraad, landsdeel en stemgedrag exact overeen met de verdeling in de populatie.[8] De interviews zijn mondeling afgenomen waarbij gebruik gemaakt is van handcomputers.

3. Resultaten

3.1. Model met opname links-rechts zelfplaatsing

Het in paragraaf 2 gespecificeerde model is geschat met behulp van LISREL 7 (Jöreskog & Sörbom, 1989). LISREL is de afkorting voor 'LInear Structural RELationship' en heeft betrekking op een computerprogramma waarmee, door gebruik te maken van het 'maximum likelihood principle', een gepostuleerd model getoetst en geschat kan worden. De relaties tussen de kenmerken zijn op te vatten als een aantal, met elkaar verbonden, regressie-vergelijkingen die simultaan geschat worden. De veronderstelde relaties worden geconfronteerd met de empirische samenhangen in de berekende covariantiematrix. Aangezien het model lineariteit assumeert, is van te voren nagegaan in hoeverre de samenhangen lineair zijn. De afwijkingen ten opzichte van de lineariteit zijn minimaal.

Het conceptueel model past, na enkele aanpassingen (Schmeets & Molin, 1991b en noot 3), goed bij de data ($Chi^2 = 30,3$; df= 25; p= 0,213). Aangezien de familialistische waardenoriëntatie geen effect op de partijkeuze heeft is deze variabele uit het model verwijderd. In tabel 3 staan de gestandaardiseerde (beta) effecten vermeld. Met behulp van de in het model opgenomen kenmerken is 68% van de partijkeuze van het electoraat te voorspellen. Het grootste directe effect op partijkeuze is afkomstig van de links-rechts dimensie (0,37), gevolgd door de mening over de politici van de oppositie (PvdA-D66) en de voormalige regeringscoalitie (CDA-VVD). De andere directe effecten zijn erg klein (-0,10 < beta < 0,10). Naast het directe effect is vanuit de links-rechts dimensie ook een aantal indirecte effecten via de beoordeling van de politici aan te wijzen. De religie is voor een belangrijk deel in termen van links en rechts te interpreteren, gelet op de relatie tussen deze twee kenmerken (0,47). Postmaterialisme beïnvloedt nauwelijks de partijkeuze (-0,04). Ook indirect, via de politici, is het effect gering. Bovendien geldt dat, in tegenstelling tot de verwachting, er geen negatief verband is tussen leeftijd en postmaterialisme (jongeren streven volgens de schaarste-these van Inglehart meer dan ouderen naar postmaterialistische doelen). De maatschappijkritische oriëntatie heeft eveneens een gering ef-

fect op partijkeuze (-0,06). De kiezers met een maatschappijkritische houding stemmen vaker op 'linkse' partijen en geven bovendien een hogere beoordeling aan de politici van de oppositie dan die van de voormalige coalitie. Vrouwen en ouderen tonen zich in sterkere mate maatschappijkritisch dan respectievelijk mannen en jongeren. Verder geven vrouwen minder hoge cijfers aan de politici dan mannen. Dit geldt vooral voor de politici van de PvdA-D66. Bovendien zijn vrouwen iets minder tevreden met het gevoerde regeringsbeleid. Een dergelijk patroon wordt ook aangetroffen bij de kenmerken inkomen, sociale klasse en religie. Naarmate de kiezers een lager inkomen hebben, tot de lagere sociale klassen behoren en minder binding met de religie hebben, zijn ze vaker maatschappijkritisch, geven ze minder hoge cijfers aan de CDA-VVD politici en zijn minder tevreden met het gevoerde regeringsbeleid. Conform de verwachting lopen vanaf de achtergrondkenmerken slechts indirecte relaties naar de partijkeuze.

In tabel 4 staan de totale effecten vermeld van de twaalf opgenomen kenmer-

Tabel 3. 'Maximum Likelihood' schattingen (gestandaardiseerd), model met links-rechts zelfplaatsing

	Maatsch. kritiek	Postmaterialisme	Links-rechts	CDA-VVD politici	PvdA-D66 politici	Politicus Voorhoeve	Satisfactie regering
CDA-VVD politici	-0,06	-0,08	0,45	–	–	–	–
PvdA-D66 politici	0,14	–	-0,49	–	–	–	–
Politicus Voorhoeve	-0,11	-0,08	0,23	–	–	–	–
Satisfactie regering	-0,11	-0,08	0,41	–	–	–	–
Partijkeuze	-0,06	-0,04	0,37	0,18	-0,22	0,04	0,09
	Opleiding	Leeftijd	Geslacht	Inkomen	Soc. klasse	Religie	R^2
Inkomen huishouden	0,35	-0,08	-0,05	–	–	–	0,15
Sociale klasse	0,36	0,12	0,11	0,32	–	–	0,29
Religie	–	0,25	0,09	–	–	–	0,07
Maatschappijkritiek	–	0,05	0,06	-0,11	-0,16	-0,15	0,08
Postmaterialisme	0,17	–	–	–	–	-0,13	0,05
Links-rechts	-0,09	–	–	0,13	0,13	0,47	0,25
CDA-VVD politici	–	–	-0,04	0,08	0,10	0,15	0,39
PvdA-D66 politici	–	–	-0,08	–	–	–	0,33
Politicus Voorhoeve	–	0,07	–	0,10	–	-0,12	0,11
Satisfactie regering	–	–	-0,04	0,07	0,09	0,08	0,34
Partijkeuze	–	–	–	0,08	0,06	0,09	0,68

$Chi^2 = 30,3$; $Df = 25$; $P = 0,213$; 'Goodness of fit' = 0,997

Tabel 4. Totale effecten op partijkeuze, model met links-rechts zelfplaatsing

Opleiding	0,09
Leeftijd	0,11
Geslacht	0,05
Inkomen huishouden	0,26
Sociale klasse	0,19
Religie	0,43
Maatschappijkritiek	-0,12
Postmaterialisme	-0,06
Links-rechts	0,60
CDA-VVD politici	0,18
PvdA-D66 politici	-0,22
Politicus Voorhoeve	0,04
Satisfactie regering	0,09

ken op de partijkeuze. Deze effecten zijn te beschouwen ls het geheel van de directe en indirecte causale invloed van het desbetreffende kenmerk op de partijkeuze. Het blijkt dat hoger opgeleiden, ouderen en vrouwen vaker op een 'rechtse' partij stemmen. Dit geldt ook, in sterkere mate, voor de kiezers met hogere inkomens en kiezers die tot de hogere sociale klassen behoren. Samen met religie heeft de links-rechts dimensie evenwel de grootste invloed op de partijkeuze. Een sterke binding met de religie gaat vaak gepaard met het stemmen op een 'rechtse' partij, hetgeen ook geldt naarmate de kiezers zelf een positie meer aan de rechterzijde van het links-rechts continuüm innemen. Een maatschappijkritische oriëntatie en het postmaterialisme hebben beduidend minder gevolgen voor de partijkeuze. Daarnaast blijkt dat naast deze 'lange termijn' effecten eveneens 'korte termijn' factoren een rol spelen bij de partijkeuze. Vooral de meningen over de politici van de kiezers zijn voor de uiteindelijke partijkeuze van belang. Een iets minder prominente rol wordt toebedeeld aan de tevredenheid met het regeringsbeleid van de CDA-VVD coalitie.

3.2. Model zonder opname links-rechts zelfplaatsing

Het conceptueel model wordt vervolgens geschat met weglating van de links-rechts zelfplaatsing. Nagenoeg dezelfde aanpassingen zijn doorgevoerd als bij het vorige model (met links-rechts), waarna het model goed bij de data past (Schmeets & Molin, 1991b). Het verlies aan verklaarde variantie is beperkt, aangezien de opgenomen kenmerken 63% van de partijkeuze verklaren. Dit be-

tekent dat de verwijdering van de links-rechts dimensie gepaard gaat met een afname aan verklaarde variantie van 5%.

Familialisme heeft nu wel effect op partijkeuze: naarmate de kiezer sterker op de familie georiënteerd is, neemt de kans toe dat er op een partij aan de 'rechterzijde' gestemd wordt (zie tabel 5). Verder worden bepaalde effecten in vergelijking met het alternatieve model groter. Vooral de invloed van de politici op partijkeuze neemt aanzienlijk toe: CDA-VVD (0,28), PvdA-D66 (-0,35) en Voorhoeve (0,07). Daarnaast worden ook de effecten van de waarden groter, zowel direct als indirect. In tabel 6 staan de totale effecten vermeld. Het totale effect van postmaterialisme op partijkeuze stijgt sterk (van -0,06 naar -0,19), evenals maatschappijkritiek (van -0,12 naar -0,31). De voorspellende kracht van de religieuze binding voor de partijkeuze is groot (0,44) en blijft nagenoeg gelijk bezien naar het totale effect. In het eerste model (mét links-rechts zelfplaatsing) was het directe effect echter minder groot en kwam de invloed voor een groot deel indirect, via links-rechts zelfindeling, tot stand.

Tabel 5. 'Maximum Likelihood' schattingen (gestandaardiseerd), model zonder links-rechts zelfplaatsing

	Familialisme	Maatsch. kritiek	Postmaterialisme	CDA-VVD politici	PvdA-D66 politici	Politicus Voorhoeve	Satisfactie regering
CDA-VVD politici	0,06	-0,21	-0,16	–	–	–	–
PvdA-D66 politici	–	0,28	0,13	–	–	–	–
Politicus Voorhoeve	–	-0,18	-0,12	–	–	–	–
Satisfactie regering	–	-0,24	-0,18	–	–	–	–
Partijkeuze	0,05	-0,11	-0,06	0,28	-0,35	0,07	0,13
	Opleiding	Leeftijd	Geslacht	Inkomen	Soc. klasse	Religie	R^2
Inkomen huishouden	0,35	-0,08	-0,05	–	–	–	0,15
Sociale klasse	0,36	0,12	0,11	0,32	–	–	0,29
Religie	–	0,25	0,09	–	–	–	0,07
Familialisme	-0,20	0,04	–	0,12	–	0,19	0,09
Maatschappijkritiek	–	0,05	0,07	-0,12	-0,16	-0,15	0,08
Postmaterialisme	0,17	–	–	–	–	-0,13	0,05
CDA-VVD politici	–	–	-0,04	0,11	0,13	0,33	0,28
PvdA-D66 politici	–	–	-0,08	-0,08	–	-0,22	0,20
Politicus Voorhoeve	–	0,07	–	0,12	–	–	0,08
Satisfactie regering	–	–	-0,04	0,11	0,11	0,25	0,24
Partijkeuze	–	–	–	0,08	0,07	0,16	0,63

$Chi^2 = 28,9$; Df = 26; P = 0,315; 'Goodness of fit' = 0,997

Tabel 6. Totale effecten op partijkeuze, model zonder links-rechts zelfplaatsing

Opleiding	0,10
Leeftijd	0,11
Geslacht	0,03
Inkomen huishouden	0,26
Sociale klasse	0,16
Religie	0,44
Familialisme	0,07
Maatschappijkritiek	-0,31
Postmaterialisme	-0,19
CDA-VVD politici	0,28
PvdA-D66 politici	-0,35
Politicus Voorhoeve	0,07
Satisfactie regering	0,13

4. Discussie

Zowel een verklaringsmodel met opname van de links-rechts zelfplaatsing als een model zonder dit kenmerk zijn besproken. Geconstateerd is dat het zeer wel mogelijk is om verklaringsmodellen te construeren zonder links-rechts zelfplaatsing. De prijs die men hiervoor betaalt is enig verlies aan verklaarde variantie. De winst ligt bij de theoretische intepretatie, daar het inzichtelijker is te praten over duidelijk aanwijsbare waardencomplexen die als richtinggevende mechanismen fungeren bij het politieke gedrag. Gelet op het beperkte verlies aan verklaarde variantie en de betere interpretatie van de effecten geven wij de voorkeur aan het model zonder links-rechts zelfplaatsing.

Zou de links-rechts zelfplaatsing wel in het model worden opgenomen, dan kunnen de unieke effecten van de andere kenmerken op de partijkeuze niet goed bepaald worden. Dit geldt vooral voor de politieke en maatschappelijke waarden, alsmede de beoordeling van de politici. Hieruit valt af te leiden dat de links-rechts dimensie niet alleen een verstorend effect heeft op de lange termijn kenmerken, maar vooral ook op de korte termijn, minder stabiele, kenmerken. Derhalve is de links-rechts dimensie niet op te vatten als een ideologie, maar eerder als een bundeling van een groot aantal verklarende kenmerken dat de partijkeuze bepaalt. Zowel de plaatsbepaling van de links-rechts dimensie binnen een verklaringsmodel als de te veronderstellen relaties met andere predictoren wordt daardoor erg problematisch.

Tot slot geven wij enkele suggesties voor vervolgonderzoek. We pleiten voor

nader onderzoek op het terrein van de partijkeuze waarin een modelmatige benadering centraal staat. Vergelijkbare modellen kunnen geconstrueerd worden op basis van data van vorige NKO's. Daarnaast verdient de operationalisatie van een aantal begrippen verder aandacht. Hierbij valt te denken aan de politieke en maatschappelijke waarden, religie (christelijke levensbeschouwing), en beoordeling van politici (meer vrouwelijke politici en politici van kleinere partijen). Het is niet uit te sluiten dat daardoor de verklaarde variantie nog zal toenemen.[9] In deze modelvergelijking ligt naar onze mening de toekomst om te komen tot een sterkere theoretische verankering voor het voorspellen van de partijkeuze. Indien over een dergelijk model overeenstemming is bereikt kunnen interessante maatschappelijke groepen vergeleken worden. Te verwachten is dat de mate van 'politieke interesse' in deze een belangrijke conditionele factor is. Het effect van de politici zal wellicht groter zijn naarmate de kiezer minder interesse voor de politiek heeft. Het omgekeerde is te verwachten bij de effecten van de maatschappelijke en politieke waarden die sterker zullen zijn bij de politiek geïnteresseerden. Als bovendien mocht blijken dat de interesse in de politiek in de toekomst verder zal afnemen, is het denkbaar dat het belang van deze kenmerken voor de verklaring van partijkeuze zal inboeten en de invloed van de politici zal toenemen.

Noten

1. In deze publikatie is het Nationaal Kiezersonderzoek 1989 als bron gebruikt. Het NKO 1989 werd uitgevoerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek en werd financieel mogelijk gemaakt door bijdragen van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, het Ministerie van Binnenlandse Zaken, het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en het Sociaal en Cultureel Planbureau. Gegevens over het onderzoek in 1989 en verwijzingen naar een vergelijkbaar onderzoek in 1986 en eerder zijn opgenomen in CBS (1990; 1991a; 1991b).
2. Kiezers die economistische waarden aanhangen (geld, maatschappelijke zekerheid) zullen op die partij stemmen die voor hen deze waarden het sterkst verdedigt. Dit betekent dat lagere inkomensgroepen hun stem aan een 'linkse' partij zullen geven, terwijl hogere inkomensgroepen overwegend 'rechts' zullen stemmen. Evenmin zijn aanwijzingen te geven dat de kiezers met een sterke hedonistische oriëntatie op basis daarvan overwegend 'links' danwel 'rechts' zullen stemmen.
3. De verwachte relaties tussen de kenmerken in het conceptueel model staan in het volgende schema weergegeven, alsmede de mate waarin het model bij de data past.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
Opleiding (1)														
Leeftijd (2)	X													
Geslacht (M/V) (3)	X	X												
Inkomen huishouden (4)	+	–	–											
Sociale klasse (5)	+	+	+	+										
Religie (6)	–	+	+	0	0									
Familialisme (7)	–	+	+	+	0	+								
Maatschappijkritiek (8)	+	–	–	–	–	–	X							
Postmaterialisme (9)	+	–	0	+	+	–	X	X						
Links-rechts zelfpl. (10)	–	+	+	+	+	+	X	X	X					
Satisfactie regering (11)	0	0	0	+	+	+	+	–	–	+				
CDA-VVD politici (12)	0	0	0	+	+	+	+	–	–	+	X			
PvdA-D66 politici (13)	0	0	0	–	–	–	–	+	+	–	X	X		
Politicus Voorhoeve (14)	0	0	0	+	+	–	+	–	–	+	X	X	X	
Partijkeuze (LI-RE)	0	0	0	+	+	+	+	–	–	+	+	+	–	+

(+): positief effect; (–): negatief effect; (0): geen effect; (X): geen causaal effect, wel samenhang
$Chi^2 = 51{,}0$; Df = 19; 'goodness of fit' = 0,995.

4. Kerkelijke gezindte en kerkbezoek zijn zowel in de eerste golf als in de tweede golf bepaald. Religie is dus gebaseerd op vijf vragen (Cronbach's alpha: 0,82). Gelovigheid (ja/nee), kerkelijke gezindte (wel/niet) en kerkbezoek zijn in sterke mate met elkaar verbonden (CBS, 1991b). Opname van de afzonderlijke religieuze predictoren zou de complexiteit van het model onnodig verhogen.
5. Cronbach's alpha is gelijk aan 0,91.
6. De vier items van de eerste set zijn:
   1. De orde in dit land handhaven;
   2. De politieke inspraak van de burgers vergroten (*);
   3. Prijsstijgingen tegengaan;
   4. De vrijheid van meningsuiting beschermen (*).

   De acht items van de tweede set zijn:
   1. Handhaven van een grote economische groei;
   2. Zorgen voor een sterk leger;
   3. Geven van meer inspraak aan mensen bij beslissingen op hun werk en in hun woonplaats (*);
   4. Verfraaien van onze steden en het platteland (*);
   5. Handhaven van een stabiele economie;
   6. Optreden tegen misdaad;
   7. Bouwen aan een vriendelijker en minder onpersoonlijke samenleving (*);
   8. Bouwen aan een samenleving waarin ideeën belangrijker zijn dan geld (*).

   (*) postmaterialistische items.

   Uit de eerste set werd door de respondent een rangordening gemaakt. Daarnaast werden uit de tweede set de drie belangrijkste doelstellingen door de respondent gekozen. De postmaterialisme-score is vervolgens bepaald door het aantal postmaterialistische doelen van de eerste en tweede keuze van de eerste set, en het aantal gekozen postmaterialistische doelen uit de tweede set te sommeren. Dit resulteert in een schaal met een range van (0) tot (5).
7. Voor verdere informatie over de in het onderzoek betrokken schalen zie Schmeets en Molin (1991a).

8. De variabelen in het conceptueel model (zie figuur 1) zijn gewogen en ongewogen met elkaar vergeleken. Daartoe zijn de respondenten met behulp van een toevalsgenerator in twee groepen verdeeld waarna de covariantiematrices van beide groepen zijn berekend; van de eerste groep (N=861) op basis van de ongewogen variabelen en van de tweede groep op basis van de gewogen variabelen. Vervolgens zijn met behulp van de 'multiple group' optie binnen LISREL (Jöreskog & Sörbom, 1989) de beide matrices met elkaar vergeleken. Deze matrices zijn nagenoeg gelijk aan elkaar (Chi^2 = 149,6; Df = 120; P = 0,035; 'goodness of fit' (eerste groep) = 0,985; 'goodness of fit' (tweede groep) = 0,986. De resultaten die gebaseerd zijn op de ongewogen gegevens zijn zodoende te generaliseren naar de populatie (het electoraat) (zie ook Schmeets, 1991a).
9. Andere operationalisaties van religie en partijkeuze resulteren in iets minder verklaarde variantie, maar geven geen aanleiding tot het trekken van andere conclusies (zie Schmeets & Molin, 1991b, p. 24, noot 11).

Literatuur

CBS (1990). Nationaal Kiezersonderzoek 1989, Kerncijfers, deel 1. *Stemgedrag en politieke aspekten* (SDU/uitgeverij, Den Haag).

CBS (1991a). Nationaal Kiezersonderzoek 1989, Kerncijfers, deel 2. *Oordeel over partijen en politici en maatschappelijke waarden* (SDU/uitgeverij, Den Haag).

CBS (1991b). Nationaal Kiezersonderzoek 1989. Kerncijfers, deel 3. *Religie en politieke aspecten* (SDU/uitgeverij, Den Haag).

Deth, J.W. van en P.A.T.M. Geurts (1989), Value orientation, left-right placement and voting. *European Journal of Political Research,* 17, p. 17-34.

Deth, J.W. van en N.D. De Graaf (1991). Postmaterialisme en stemgedrag. Enkele kanttekeningen bij de analyse van politieke waarden. *Mens en Maatschappij,* 3, p. 315-319.

Eijk, C. van der en K. Niemöller (1987). Electroral Alignments in the Netherlands. *Electroal Studies,* 6:1, p. 17-30.

Felling, A., J. Peters en O. Schreuder (1983). *Burgerlijk en onburgerlijk Nederland, een nationaal onderzoek naar waardenoriëntaties op de drempel van de jaren tachtig.* Van Loghum Slaterus, Deventer.

Fuchs, D. en H.D. Klingemann (1990). The Left-Right Schema, in: Jennings, M.K. en J.W. van Deth (ed.), *Continuities in Political Action,* p. 203-235. W. de Gruyter, Berlin/New York.

Hendriks Vettehen, P.G.J. (1990). Postmaterialisme en stemgedrag. *Mens en Maatschappij,* 2, p. 165-179.

Inglehart, R. (1977). *The silent revolution.* Princeton University Press, Princeton.

Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society.* Princeton University Press, Princeton.

Jöreskog, K.G. en D. Sörbom (1989). *LISREL 7 Users Reference Guide.* Scientific Software Inc., Mooresville.

Middendorp, C.P. (1989). De betekenis van links-rechts zelfplaatsing en haar effect op stemgedrag. *Mens en Maatschappij,* 1, p. 66-79.

Schmeets, J.J.G. (1991a). *Zur Parteiwahl in den Niederlanden und der Effekt der Gewichtung. Hand-out zum Treffen der 'AG Strukturgleichungsmodelle' am 4./5. April 1991 in Heerlen.* Centraal Bureau voor de Statistiek, Heerlen.

Schmeets, J.J.G. (1991b). Het milieubesef en de politiek. *Economisch Statistische Berichten,* nr. 3819, p. 776-778.

Schmeets, J.J.G. (1991c). *Links-rechts zelfplaatsing: stabiliteit, betrouwbaarheid en validiteit.* Centraal Bureau voor de Statistiek, Heerlen.
Schmeets, J.J.G. en E.J.E. Molin (1991a). *Nationaal Kiezersonderzoek 1989. Schaalconstructies, eerste versie.* Centraal Bureau voor de Statistiek, Heerlen.
Schmeets, J.J.G. en E.J.E. Molin (1991b). *Een verklaringsmodel voor de partijkeuze van de kiezer in 1989.* Centraal Bureau voor de Statistiek, Heerlen.